

Домбровська Н. С., Михальчевська Л. Г.*

ВИКОРИСТАННЯ ОПОРНИХ СХЕМ У НАВЧАННІ ГРАМАТИКИ ТА ПРАВОПИСУ УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовується доцільність використання опорних схем на уроках української мови в спеціальній школі з метою компенсації й корекції вищих психічних функцій учнів.

Сучасний урок української мови має бути цікавим для учнів спеціальної школи й дарувати їм радість. Він має розкривати потенціал особистості, сприяти кращому засвоєнню найбільш складного для розумово відсталі дитини предмета, ставити школяра в ситуацію вибору й прийняття ним самостійного рішення. Це можливо за умови переведення процесу навчання перевести на інноваційну основу й зміни самого підходу до здобуття знань із мови. За сучасних умов виникає гостра потреба в тому, щоб навчати учнів самостійно працювати з навчальною інформацією та здобувати потрібні їм знання. А це, у свою чергу, вимагає формування в учнів досвіду творчої діяльності. Форсоване вивчення матеріалу (найчастіше традиційними методами) перешкоджає засвоєнню теми.

Учитель, який навчає граматиці та правопису в спеціальній школі, стикається з великими труднощами. Граматичні правила є узагальненнями досить високого рівня, мало доступними учням. Основний недолік мислення розумово відсталих дітей – слабкість узагальнення – проявляється в процесі навчання в тому, що діти погано засвоюють правила та загальні поняття. Вони нерідко завчають правила напам'ять, але не розуміють їх змісту і не знають, де ці правила можна використовувати. Тому вивчення правил із граматики становить для дітей із вадами розумового розвитку великі труднощі [4].

Учні, як свідчить досвід, не надто полюбляють учити довгі, не завжди логічно побудовані правила. Школярам іноді важко пов'язати правило, викладене в підручнику, з конкретним прикладом, що розглядається.

К.Д.Ушинський писав, що дитяча природа виразно потребує наочності. Якщо вчити дитину яких-небудь п'яти невідомих їй слів, вона буде довго й даремно мучитись над ними, але якщо зв'язати з малюнками двадцять таких слів, дитина засвоїть їх на льоту [5]. Тільки при осмисленому запам'ятовуванні забезпечується його висока точність і швидкість – так уважає сучасний науковець І.Г.Єрьоменко [3].

З великими труднощами учні спеціальної школи запам'ятовують складну термінологію (назви частин мови, терміни: підмет, присудок, головні, другорядні, однорідні члени речення; будова слова: префікс, суфікс, закінчення, спільнокореневі слова), вивчене правило погано застосовують на практиці,

* © Домбровська Н. С., Михальчевська Л. Г.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

частіше просто не співвідносять із тим, що пишуть. Повторення пов'язане з великими труднощами, оскільки вивчене швидко забувається. І тому вони з більшим бажанням вивчають матеріал, поданий у вигляді логічної схеми, де викладено основні компоненти, і з першого погляду можна знайти те, що цікавить. Крім того, опрацюовуючи матеріал за схемою, учень не просто переказує його зміст, а конструює свою відповідь. Отже, розвивається мислення та зв'язне мовлення учня.

Для підвищення ефективності оволодіння учнями теоретичними знаннями, а також для інтенсифікації роботи школярів на уроці використовують узагальнюючі логічні схеми [3].

Пошуки способів, які б полегшували учням розуміння й запам'ятовування матеріалу, привели нас до усвідомлення доцільності складання опорних схем. Це і висновки, і узагальнення, які на очах у учнів знаходять графічне зображення; це і матеріал для активізації мовленнєвої діяльності учнів на базі їхніх знань та вмій.

Опорні схеми значно полегшують роботу і учням, і вчителю. Користуючись ними, учні використовують потрібну інформацію у відповідях на питання вчителя та в практичній роботі. Крім того, звертаючись до схем, уважно роздивляючись їх, учні мають можливість згадати матеріал, достатньо великий за обсягом.

На уроці використовується схема, виготовлена в крупному масштабі. Схема має бути ємкою та яскравою. Схеми повинні являти собою просте, зрозуміле наочне представлення навчального матеріалу. В опорних схемах повинні бути показані основні поняття і зв'язки між ними [7].

Скласти схему може кожен учитель на свій розсуд. Ці схеми весь час знаходяться на дошці, оскільки учні постійно користуються ними, відповідаючи усно, виконуючи практичні завдання, під час перевірочних диктантів, самостійних робіт та виконання домашніх завдань. На перших порах при усних відповідях можна дозволяти учням користуватися опорними схемами. Це допомагає, по-перше, бачити, а не тримати в пам'яті план розповіді. Думка учня спрямована тільки на викладення теми. По-друге, виключається порушення послідовності розповіді. Лише при досягненні відчуття впевненості ця необхідність відпадає сама собою. [7]

У 5 класі учні під час граматичного розбору плутають поняття *назва предмета, назва дії, назва ознаки*, забувають, на які питання відповідає кожна категорія слів, і як ці слова підкреслюються.

При використанні схем діти з великим задоволенням займаються граматичним розбором речення, майже не допускаючи помилок. Поступово вони запам'ятовують усі відомості з поданої схеми (цьому сприяє й постійне зорове сприймання) і виконують граматичний розбір уже без використання опорної схеми, а група слабших учнів продовжує нею користуватися. Слова

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

означає, відповіді на питання, які використовуються в схемі, полегшують розповідь про частини мови.

Особливості людини такі, що більше 90% інформації вона сприймає наочно. Учні, коли працюють з опорними схемами, учаться «згортати» і «розгортати» необхідну інформацію. Багаторазове повторення навчального матеріалу дає можливість кожному учневі засвоювати обов'язковий програмовий мінімум, але не в загальному, а в посиленому особисто для нього темпі. Спираючись на добре засвоєні теоретичні знання, учень легко виконує практичні завдання. Учитися стає легше, а отже, і цікавіше. Використання опорних схем допомагає економно й раціонально використовувати час. Під час «озвучення» схеми відпрацьовуються навички активного, логічно чіткого, аргументованого мовлення, думка оформлюється в слова, розвивається мовленнєва культура, збагачується словниковий запас.

Необхідно прагнути, щоб учні зрозуміли й засвоїли не тільки результативне формулювання (правило), а й шлях, процес міркування, що призводить до цього результативного судження. Тоді, якщо учень згодом забуде засвоєне ним формулювання правила, то при певному розумовому напруженні зможе відновити його, ідучи утвореним шляхом логічного мислення замість того, щоб безплідно прагнути пригадати словесне висловлювання чисто механічно [1].

Щоб робота над новим матеріалом була більш ефективною, необхідно дотримуватись таких положень:

1. Чітко планувати організацію навчального процесу й навчальної діяльності учнів.
2. Намагатися, щоб опорні схеми були простими, чітко спланованими таблицями, у яких показані основні поняття та логічні зв'язки між ними.
3. Резерв навчального часу, який утворюється при роботі з опорними схемами, використовувати для виконання завдань, спрямованих на відпрацювання прийомів навчальної діяльності
5. Опорні схеми використовувати на різних етапах уроку: як під час актуалізації знань, так і під час вивчення нового матеріалу та його закріплення.

Опитування учнів доцільно проводити в такі способи:

- письмове відтворення по пам'яті опорних сигналів із попередньої теми;
- усне опитування біля дошки за одним з аркушів з опорними сигналами;
- поступово вводиться опитування біля столу вчителя.

Це дозволяє повною мірою перевірити знання учнів із попередньої теми, інтенсифікувати навчальний процес. Зазначена система роботи передбачає і взаємоконтроль, коли учні об'єднуються в пари й спільно працюють, відтворюючи опорні сигнали та оцінюючи їх, тобто здійснюючи самооцінку.

Новий матеріал учитель також пояснює в кілька етапів. Спочатку це розповідь за опорним плакатом або малюнком

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

крейдою на дошці. Найкраще, коли опорна схема народжується на очах в учнів, при безпосередній їхній участі. У такому випадку учні активно включаються в роботу.

Логічні схеми допомагають долучити кожного учня до активної діяльності, підвести до формування понять, стійких навичок.

Логічні схеми, що містять головні теоретичні відомості й факти, об'єднують у систему розрізнені поняття та явища й подають їх учням у сконцентрованому вигляді, включаючи в роботу їхню образну пам'ять. Це полегшує вивчення й засвоєння матеріалу, указує шлях до практичного його застосування.

Логічні схеми, або опорні схеми, або просто опори, – це висновки, які народжуються на очах учнів під час пояснення й оформлюються у вигляді таблиць, карток, креслення, малюнка. Це надзвичайно важлива умова в роботі на уроці. Лише так вони допоможуть учителеві ефективніше навчати, а дітям – легше засвоювати навчальний матеріал.

Активна відповідь школяра – це зворотний зв'язок ділового контакту на уроці. В.О.Сухомлинський наголошував, що майстерність організації розумової праці учня полягає в тому, щоб дитина уважно слухала вчителя, запам'ятовувала, думала, не помічаючи того, що вона напружує сили, не змушуючи себе уважно слухати вчителя, запам'ятовувати, думати [5].

Цьому й сприяють схеми-опори.

Важливо також, що за допомогою опорних схем моделюється ситуація досягнення. «Особлива» дитина зникає до того, що всі дорослі – від батьків до педагогів прагнуть її зрозуміти мов би з «півслова». З одного боку – це прекрасно, але, з іншого боку, – у неї може втрачатися мотив, бажання навчитися (наскільки це можливо для її рівня розвитку) говорити правильно. Саме тому, на заняттях потрібно створювати такі умови, щоб у дитини виникала потреба говорити [8].

Коли учень відповідає на запитання вчителя, користуючись схемою, зникає скутість, страх, мовленнєві помилки. Схема стає алгоритмом міркування, доведення, а увага зосереджується не на запам'ятовуванні чи відтворенні вивченого, а на сутності міркування, усвідомленні причинно-наслідкових залежностей і зв'язків. Звичайна наочність оживає, починає говорити. Жоден учень не відчуває себе безпорадним.

Логічні схеми на уроках повинні стати постійним помічником учнів, основою спілкування, імпульсом до активної, зацікавленої праці.

Застосування логічної схеми в навчальній діяльності сприяє розвитку аналітичного й синтетичного мислення учнів. Крім того, зараз майже кожен учитель слідкує за тим, щоб в учнів були окремо відведені зошити для узагальнювальних логічних схем, які даватимуть їм цілісну картину мовної системи в процесі розглядання окремих розрізнених правил, допомагатимуть утримувати в пам'яті логічні зв'язки певного визначення, бо

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

здебільшого такі укрупнення мають характер алгоритму й служать для практичного використання.

Однією з переваг логічної схеми є її динамічність. Матеріал у ній подається поступово, у міру засвоєння його учнями. Це дає змогу не забігати наперед, не вгадувати результати, а бути присутніми при народженні граматичного правила й самим творити його. Подібні наочні укрупнення, особливо динамічні, дають змогу створювати в класі атмосферу пошуку й свідомого засвоєння виучуваної теми.

Такі схеми треба використовувати якнайповніше. Доцільно також використовувати подібні укрупнення й під час проведення спостережень та дослідів над мовним матеріалом.

М.І.Пентиліук стверджувала, що звичайний описовий виклад теоретичного матеріалу, який традиційно подається в підручнику, позбавляє можливості широко варіювати його на різних етапах засвоєння. За логічною схемою можна повторити матеріал на уроці приблизно шість разів, а саме під час: 1) творення логічної схеми; 2) зображення її на дошці; 3) перенесення в зошити; 4) виконання вправ із використанням схеми; 5) зіставлення схеми з матеріалом підручника; 6) підсумків.

Щоб процес вивчення української мови був усвідомленим і цікавим, активізував пізнавальну діяльність учнів, логічні схеми повинні охоплювати, по-перше, теоретичний матеріал із мови до однієї теми, до кількох, до всього розділу; по-друге, теоретичний матеріал повинен закріплюватися значною кількістю тренувальних вправ, проблемних питань та завдань для самоперевірки.

Спеціальні школи ще не мають у достатній кількості друкованих наочних посібників, тому доводиться їх виготовляти й користуватися саморобними.

Учні самі відчують, що виготовлення наочних посібників є однією з потреб, а тому вони працюють старанно, із задоволенням.

Таким чином, логічні схеми на уроці повинні стати постійним помічником, основою взаємодії, спілкування, результатом власних пошуків, імпульсом до активної роботи й стимулом у розвитку інтересу учнів до предмета.

Маючи перед собою схему, діти навчаються послідовно викладати відомості, які вони мають із даної теми. Можна запропонувати питання такого характеру, наприклад: «Розкажи все про префікс», «Розкажи про рід іменника». Учні можуть ставити питання один одному за схемами. Дітям подобається цей вид роботи, їм цікаво почути відповідь товариша. Таким чином, іде розвиток діалогічного й монологічного мовлення дітей, коригується інтонаційна її сторона, закріплюються отримані знання.

За схемами учні згадують усе, що потрібно для виконання завдання й перевіряють правильність написаного. Школярі

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Й самі оцінюють ці посібники як ті, що полегшують запам'ятовування граматичного матеріалу й процес правопису. При цьому ні один учень не відчуває себе безпомічним.

Робота над розповіддю з опорою на схему сприяє розвитку мовлення, учить відповідати доказово, використовуючи в якості ілюстрації необхідний мовний матеріал.

Текст являє собою таку смислову організацію речень, яка забезпечує послідовну передачу думки від речення до речення. Спираючись на положення про те, що дитина в процесі сприйняття мовлення уявляє й бачить певну дійсність, а не строчку слів або послідовність звуків, в опорних схемах предметна структура тексту зображується графічно.

Учнів необхідно познайомити із правилами будови тексту. Учитель читає текст і пропонує запам'ятати предмети, про які розповідається.

Після читання учням пропонується з ряду предметних картинок вибрати тільки ті, про які розповідається в тексті. Учні знаходять відповідні малюнки й підставляють їх у перший рядок схеми.

Аналізуючи предметну канву оповідання, учні помічають, що про один і той самий предмет говориться у двох сусідніх реченнях, а в схемі це фіксується двома однаковими картинками. Так учні доходять висновку, що за рахунок такого повтору предметів і здійснюється зв'язок окремих речень в єдине ціле – оповідання.

Отже, сучасний урок української мови має характеризуватися ефективною організацією роботи учнів. Сучасним можна назвати урок, побудований на засадах розвивального навчання, що сприяє розвитку в учнів мисленневих операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, класифікації, визначення причинно-наслідкових зв'язків та залежностей між різноманітними фактами і явищами, а також виробленню навичок логічного структурування.

Використання опорних схем на уроках української мови дає позитивні результати: підвищення активності та ініціативності учнів; позитивну динаміку мотивації дітей; підвищення якості уроків української мови за рахунок використання необхідної кількості наочності. Учні демонструють свої знання (відповідно до своїх індивідуальних можливостей).

Досвід роботи доводить, що застосування опорних схем під час вивчення української мови не лише допомагає в практичній діяльності при виконанні письмових робіт, а й дає змогу учням аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу, моделювати й розв'язувати пізнавальні ситуації, учитися будувати монологічні висловлювання, що сприяє як мовленнєвому, так і загальному розвитку учнів.

Література:

1. Гнездилов М.Ф. Корекционная работа во вспомогательной школе // Учебно-воспитательная работа в спец. школах (для глухонемых и умственно отсталых детей) / под ред. Л.В. Занкова. Вып.3. – М.: Учпедгиз, 1946. – 264 с.
2. Дружук С. Шість запитань і відповідей з приводу зорових опор /С. Дружук // Українська мова та література. – 2006. – №39. – С.3-6.
3. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. – К.: Вища школа, 1985. – 326 с.
4. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2111 «Дефектология». – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. – К., 1976-77.
6. Ушинський К.Д. Вибр. пед.тв. – К., 1949. – 224 с.
7. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза. – Архангельск: Северо-Западное книжное издательство, 1990. – 383 с.
8. Юдіна О.В. Методичні рекомендації щодо організації логопедичної роботи в центрі реабілітації дітей-інвалідів. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – 68 с.

Заярна Л. І.*

АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ЗНАННЯМИ ЧЕРЕЗ ГРУ

У статті викладена думка про те, як використання дидактичних ігор на уроках впливає на активізацію діяльності молодших школярів. Наведено приклади дидактичних ігор на уроках літературного читання, української мови, математики.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 року № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» у 2012/13 навчальному році було розпочато поступове впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти. У 2013/14 навчальному році другокласники продовжують вивчати матеріал за новими Державними стандартами [7].

У Методичних рекомендаціях щодо організації навчально-виховного процесу у 2-х класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2013/2014 навчальному році, викладених у листі Міністерства освіти і науки від 30 травня 2013 року № 1/9-383, відзначено, що «у цей період відбувається активне освоєння навчальної діяльності. Починають розвиватися довільна увага й пам'ять. Але для тривалої концентрації дитині потрібна зовнішня допомога: цікаві картинки, звукові сигнали, ігрові ситуації. У другому, як і в першому класі, мають продовжуватися лінії дошкільного розвитку: пріоритетність виховних завдань, цілісність впливу на дитину через взаємозв'язок навчальної та ігрової діяльності. Під час гри діти вільніше, ніж під час будь-якої іншої

* © Заярна Л. І.